

néven 1249-iki oklevél említi.¹ Sáros megyében ott van *Nyári-Ardó*, Zemplénben *Vég-Ardó*, Beregben *Szöllősvég-Ardó*, Ugocsában *Fekete-Ardó*, melynek névadói (custodes sylvarum nostrarum, mondja a király) III. András korában még elég hatalmasok az Ujhelyiek őseivel szembeszállni,² és az Erdély nevének keletkezésére okot adó erdőség kellő közepén a régi Közép-Szolnok (most Szilágy) megye területén is ott találjuk a Szamos közelében *Ardó* falut.

Mind megannyi emlékei ezek a magyar királyok egykori erdőségeinek s az azokra felügyelő erdőőröknek, régiesen erdőóvóknak vagy ardóknak. Mutatják egyúttal e falvak ez eltűnt társadalmi osztály tagjainak nagy számát, mert máskülönben nem tudtak volna annyi külön falut építeni és nevük-ről elneveztetni.

Dr. Karácsonyi János.

NÉPFAJOK ÉS NÉPEK A XIX. SZÁZADBAN.

— Kilenczedik közlemény. —

7. Szibériai tatárok. Két főcsoportra oszlanak.

Egyik a nyugoti vagyis a régi szibír khánság uralkodó népe, Kücsüm khán hordájának a maradványa, mely a volgai tatársággal van közelebbi rokonságban s magában foglalja a tobolszki tatárokat a Tara és Isim közt s a barabai pusztaságon; Szibériából átnyulnak a kirgiz pusztaságra is. Összes számuk mintegy 50 ezer (Jadrinczev szerint 50,466), ebből 30 ezer a tobolszki, 9—10 ezer a tomszki kormányzóságra, a többi a kirgiz pusztaságra esik. Az orosz hódítás kezdetén 3—4-szerre nagyobb lehetett a számuk.

Másik csoport az altaji, mely a Tom folyótól kezdve a Szajan hegy-ségig van szétszórva, laknak a tomszki, jéniszeiszki és irkuczki kormányzóságban, valamint Kuldsában khinai területen. Ez a csoport törökök; ugorok, szamojédok, jéniszei osztályok és mongolok keverékéből alakult és számos apróbb népecskét foglal magában. Számukat Jadrczev 48,258-ra, Venjukov 49 ezerre, Radloff 56,482-re tette, de az egyes népekről közölt adatok szerint fölmegy 75 ezerig.³ Az egyes néptörzsek nyelvi sajátosságai nagyon eltérők s vannak közte olyan archaismusok, melyek az egész török nyelvterületen csakis itt maradtak fenn. Egyik alaps csoport, mely mintegy 40 ezer (Venjukov szerint csak 25 ezer) lélekből áll, urjankh vagy fehér kalmuk gyűjtőnév alatt

¹ Hazai Okm. VI. k. 51.

² U. o. VIII. k. 453.

³ Vámbéry Á. A törökfaj. 201—202. Globus. 1879. XXXVI. 300. 316.

magában foglalja a sórokat az erdei vagy fekete tatárokkal (szajan, tubakisi, jiskisi) és kumandi kisikkel (összes számuk mintegy 20 ezer), a tulajdonképeni altaji tatárokat (altaji kisi, hegyi kalmuk) a dvojedanokkal (mintegy 14 ezer) és a teleutokat (mintegy 6 ezer). Ez a kevésbbé vegyült csoport. A másik alcsoport (mintegy 35 ezer, Venjukov szerint 24 ezer) eltörökösödött ugor, szamojéd stb. elemekből áll s a következő népecskéket foglalja magában: a részben khinai területen tanyázó szojotokat (13,500), a kacsinczokat (9908), a kizileket (4362), beltüreket (2640) és szagaiokat (2166), kaibalokat (840) és karagaszokat (XVIII. sz. egy pár ezer, 1850: 543, 1869: 500, 1882: 456, 1894: 349)¹ s végül a csolim tatárokat (500).

Összes számuk ezek szerint a khinai területen levőkkel együtt mintegy 125 ezer.

Tengődő népség, mely a XVIII. század eleje óta, a mióta Szibériában 110 ezerre becsülték a lélekszámát, nem növekedett; a mi szaporodása itt-ott lett volna, azt elnyelte a folyton terjedő orosz elem.

Összegezve az egész törökség számát, Európában van 5.400,000 és pedig Törökországban és a volt török tartományokban 2 millió s Oroszországban 3.400,000; Áfrikában (Egyiptomban, Tripoliszban s Tuniszbán) 300 ezer; Ázsiában 20¹/₄ millió és pedig Ázsiai-Törökországban (Anadolia, Szíria, Armenia) 9 millió, Perzsiában 1¹/₄ millió, Kaukázusban 1¹/₂ millió, Khivában és Bokharában 1¹/₂ millió, Orosz-Turkesztánban 6 millió, Kaszgarban, Dzungariában stb. fél millió, Afghanisztánban 250 ezer, Badakszanban 150 ezer, Szibériában 125 ezer. Kerek számban tehát 26 millió, míg 1801-ben legalább is 28 millió volt. Az egyes népek:

	1801.	1901.
Ozmanli	15 millió	11 millió.
Kirgiz	2 „	4 ¹ / ₂ „
Csagataj	5 „	3 ¹ / ₄ „
Azerbejdiani	3 „	3 „
Baskir, volgai tatár	1 ³ / ₄ „	3 „
Turkomán	1 „	700 ezer.
Nogaj és krimi tatár, kumik stb.	360 ezer	300 „
Szibériai tatár	110 „	125 „
	28 ²² millió	25 ³³ millió.

b) *Csuvasok*. Anthropologiai tekintetben, szokásaikban s erkölceikben annyira hasonlók a volgamelléki csúd népekhez, hogy sok ideig ezekhez s nem a török-tatár csoporthoz számították, holott nyelvük szerint kétséggkívül

¹ Archiv. für Anthrop. 1901. XXVII. 3. 490—493.

ez utóbbihoz s nem a finn-ugor csoporthoz tartoznak. Ma már az is bizonyosnak mondható, hogy a csuvas nyelv az egykori hunn-bolgár nyelvnek a maradványa vagy egyik dialektusa, mely a népvándorlás korában a Jajk vidékétől egész a magyar Alföldig kiterjedt, a mely nyelv azonban nem a szoros értelemben vett S Kelet-Ázsiából nyugatra szakadt hunn vagy hiungnu néptörzsnek, hanem az ókori szkitha-szarmata népség török eredetű rétegzetének volt a nyelve, a mire vall pl. az, hogy az Azovi-tenger „tengeranyát“ (mater maris) jelentő szkitha nevében, a Temerinda- vagy Tamerundában a török „tengiz“ szó már *r-es* alakban (temer, temar) fordul elő.

Az ókori szkitha-szarmata népség, mely fölött a felső-ázsiai hunn népség helyezkedett el, mint vezérlő elem s ép azért a IV. századtól kezdve már folyton „hun“ név alatt szerepel, át meg át volt szöve finn-ugor elemekkel. A délnyugoti csoportból, a mennyiben be nem olvadt az aldunai és dél-oroszországi szlávokba (bolgárokbá, ruthénekbe és lengyelekbe), alakult az ugor nyelvű magyarság; középső részét a VI. századtól fogva előnyomuló turkok, kanglik (bessenyők) és uzok vették magukba; csupán a Közép-Volga mellékén, a Káma-torkolat vidékén maradt egy csoport, mely megmaradt régi állapotában s az ethnikai egység mellett nyelvileg megőrizte egyes alkat-elemeinek eredeti jellegét is, a mennyiben az északibb csoport ma is finn-csüd nyelvű (a szarmata, szarmiz vagy cseremisiz név erre ragadt), a délibb csoport pedig a szkitha-szarmata népség vezérlő elemének a nyelvét, a csuvasnak nevezett nyelvet beszéli.

Ezt a csuvas nyelvű népséget nevezték a hunn-korszak után bolgárnak, megkülönböztetve a hunnok magyar nyelvű csoportjától, a hunuguroktól. A két név — csatlakozva Strausz Adolf és Fiók Károly magyarázatához — aligha nem egyet jelent, amaz t. i. törökösen, emez pedig ugorosan annyi, mint „nagy ugor“.

A csuvas nyelv hazája a volgamelléki Bolgárország volt, hol a magyar elemnek elenyésző kis töredéke maradt a honfoglalás után. Ezen a területen a IX—X. században Gurdézi szerint 500 ezer háznép élt,¹ vagyis mintegy 2 $\frac{1}{2}$ millió lélek, melynek jelentékeny része lehetett ugyan finn-csüd nyelvű, főtömegben mégis csuvasnak = bolgárnak tekinthető.

Ma a csuvasoknak több mint fele (64 $\frac{0}{10}$ körül) a kazáni kormányzó-ságban, a Közép-Volga jobb partján lakik, hol számuk Rittich szerint 361,556 volt, újabb adatok szerint a 1.192,614-nyi összes lakosságnak 21 $\frac{0}{10}$ -a vagyis 460 ezer. A másik három volgai tartományra Rittich 175,386 csuvaszt számított (Szimbirszk 101,831, Szamara 61,831, Szaratov 11,714), Baskiriára

¹ A magyar honfoglalás kútfői. 163. l.

32,684-et (ebből Ufára 31,299-et). Az egész csuvas nép pedig Rittich szerint 569,894, 1885-ben már 733,000 volt, ma pedig legalább is 850 ezer.

1801 körül nem igen voltak többen 360 ezernél (Kazánban 235 ezer), úgy hogy száz év alatti szaporodásuk 135—136⁰/₀-ra tehető.

c) *Jakutok*. Magukat szakhalarnak azaz szakáknak nevezik; a jakut név a tunguzoktól származik, a mi nem egyéb a „szakhalar“ tunguzos alakjánál. Nevük szerint az ókori szakák Szibéria keleti részeibe, a Lena folyó vidékére viasszaszorított maradványai s így harmadfél ezer évvel ezelőtt a csuvasok őseivel lehettek közelebbi kapcsolatban, a mire a két nyelv egy pár közös hangtani sajáttsága is utal. Ilyen pl. a szókezdő *sz* a többi törökségnél használatos *j* helyett, a mi különben fenmaradt a pusztaság azon törzseinek (kirgizek, baskirok, sorok, szagaiok) nyelvében is, melyek a délkeleti törökből legelőbb váltak ki s nyomultak a régi szaka vagy szkitha területre, mint pl. az usziunok (vagyis iszedonok), a mai kirgizek egyik régi népeleme.

A jakutok hazája a róluk nevezett Jakuck kormányzóság, hol ők képezik a lakosság főtömegét. 1885-ben a 251,896-nyi népességből 218,866 volt a jakut, ezenkívül volt 18,666 orosz (a városokban s aztán egyes telepeken 6380 számüzött), 12,358 tunguz, 1500 lamut, 786 jukagir, kevés csukcs és korják. Ehhez járul Jeniszeiszkbén még valami 25 ezer jakut (Rittich szerint 20 ezer). Ma tehát legalább is 250 ezeren vannak, míg 1795-ben 50,066-ra tették a férfiak számát vagyis 100 ezerre az egész népet.

Egy rendkívül szívós és edzett népnek a képét mutatja a jakut, mely nemcsak számszerint növekedik, de erős nemzeti önértetével a jakucki oroszokra is olyan befolyást gyakorol, hogy pl. Jakuck város orosz kereskedői is a jakutot használják társalgási nyelvnek s a Lena mellékén megtelepedett orosz parasztok Mainov szerint elfeledték az orosz nyelvet. Egy külön jakut-orosz nemzetiség alakult Szibéria ezen részében, mely büszkeséggel viseli a jakut nevet.¹

Az egész török-tatár csoport száz év alatti népesedési mozgalmait a következő adatokban foglaljuk össze:

	1801.	1901.
Török . . .	28·22 millió	25·88 millió.
Csuvas . . .	0·36 „	0·80 „
Jakut . . .	0·10 „	0·25 „
Összesen .	28 ² / ₃ millió	27 millió.

Nagy Géza.

¹ Globus. 1879. XXXV. 317. Archiv. für Anthr. 1901. XXVII. 3. 510.